

10.4.2015
Óbyggðanefnd
Þjóðskjalasafn Íslands

**YFIRLIT YFIR FRUMGÖGN
sem könnuð eru vegna
rannsóknarskyldu óbyggðanefndar,
sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll. nr. 58/1998, með síðari breytingum.**

1. RANNSÓKNARSKYLDA ÓBYGGÐANEFNDAR

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll., nr. 58/1998. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fái um einstök álitafni.

Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. þjóðll. **Lögmönnum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.**

2. FRAMKVÆMD

Að hverju er leitað: Leitað er að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur eru taldar á að varpað geti ljósi á afmörkun og eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til umfjöllunar er. Verkið er unnið á hlutlausan og fræðilegan hátt. Leitað er eftir gömlum og nýjum nöfnum þeirra jarða/annarra landsvæða sem þjóðlendukröfur ríkisins taka til, auk afrétta og almenninga. Nafnalistar eru afhentir lögmönnum málsaðila til yfirferðar og fyrirsvarsmenn aðila geta einnig bent starfsmönnum Þjóðskjalasafns eða óbyggðanefndar á gögn sem ástæða væri til að afla eða kanna.

Hvar er leitað: Leitað er í tilteknum skjalaflokkum, samkvæmt nánari lýsingu hér á eftir. Við val á þessum skjalaflokkum, og tilhögun leitar í hverjum flokki fyrir sig, hefur óbyggðanefnd notið ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings og starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands, Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar.

Leit í einstökum skjalaflokkum skiptist á milli starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar.¹ Jafnframt er haft samstarf við héraðsskjalasöfn, sýslumannsembætti, sveitarfélög og fleiri aðila. Yfirlit þetta er kynnt lögmonnum í hverju máli og birt á heimasíðu óbyggðanefndar (www.obyggdanefnd.is).

Það sem kemur í leitirnar: Í hverju máli eru lagðar fram skrár yfir þau skjöl sem í leitirnar koma, stundum með efnisútdrætti. Þau gögn sem óbyggðanefnd eða lögmenn telja að þýðingu geti haft eru lögð fram við fyrirtökur í málum. Fyrirsvarsmenn aðila hafa óskoraðan rétt til að fá afrit allra gagna og upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar.

3. LEIT

A. Óprentuð frumgögn

A.1. Landamerkjabréf.

Landamerkjabækur á Þjóðskjalasafni eru yfirfarnar af sérfræðingum safnsins. Séu landamerkjabréf ekki á Þjóðskjalasafni ættu þau að vera í vörslu viðkomandi sýslumannsembættis eða héraðsskjalasafns. Starfsmenn Þjóðskjalasafns, og óbyggðanefndar eftir því sem við á, afla þá viðkomandi bréfa. Lögð eru fram ljósrit af þeim einstöku bréfum sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli, sem og uppskriftir þeirra ef þörf þykir. Efnisyfirlit landamerkjabókar er einnig afhent til kynningar, ef til er.

A.2. Jarðabréf (á Þjóðskjalasafni).

Sérfræðingar á Þjóðskjalasafni leita heimilda. Landamerkjabréf eru á vissan hátt grunnur að leit og á þeim er byrjað, þegar þau eru til staðar. Lögð eru fram ljósrit af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

Sjá að öðru leyti lið B-1 (prentuð jarðabréf).

A.3. Afsals- og veðmálabækur.

Sérfræðingar á Þjóðskjalasafni leita heimilda í afsals- og veðmálabókum í vörslu safnsins. Óbyggðanefnd aflar gagna úr afsals- og veðmálabókum í vörslu viðkomandi sýslumannsembættis. Lögð eru fram ljósrit af öllum fyrirliggjandi registrum (skráum yfir skjöl sem þinglýst hefur verið á viðkomandi landsvæði) og einstökum skjölum sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

A.4. Landskiptabækur.

Í landskiptabókum, bæði á Þjóðskjalasafni og hjá sýslumannsembættum, er leitað að skjölum ef sérstök ástæða þykir til.

¹ Heiti skjalaflokka eru með einhverjum tilbrigðum eftir landshlutum og sumir flokkar skiptast í undirflokka.

Efnisyfirlit landskiptabóka eru afhent til kynningar, ef til eru.

A.5. Fasteigna- og jarðamöt.

A.5.a Jarðamat 1804 – Á Þjóðskjalasafni.

A.5.b Jarðamat 1849-1850 – Á Þjóðskjalasafni.

A.5.c Fasteignamat 1916-1918 – Á Þjóðskjalasafni.

Þjóðskjalasafn lætur óbyggðanefnd í té ljósrit af framangreindum gögnum varðandi það landsvæði sem til meðferðar er. Óbyggðanefnd leggur fram í heild sinni. Vinnugögn við einstök jarðamöt eru hins vegar einungis skoðuð og lögð fram, ef sérstök ástæða þykir til.

Sjá að öðru leyti lið B-2 (prentuð fasteigna- og jarðamöt).

A.6. Bréfabækur, bréfasöfn og gerðabækur sýslumanna, hreppa og sáttanefnda.

Þessum skjalaflokki er skipt í eftirtalda undirflokka í Þjóðskjalasafni.

A.6.a Yfirlit úr dómabókum sýslumanna

A.6.b Uppskriftir úr dómabókum sýslumanna

A.6.c Dómsskjöl

A.6.d Hreppaskjöl í sýsluskjalasafni.

A.6.e Bréfab., bréfas. og gerðab. sýslum., hreppa og sáttan.

Sérfræðingar á Þjóðskjalasafni yfirfara gerðabækur sýslumanna og sáttanefnda, þ.e. dóma- og þingabækur (dómsmálabækur, aukadómsbækur o.fl.) og sáttabækur, í heild sinni. Í dóma- og þingabókum er helst að leita upplýsinga, ef ágreiningur verður um landamerki, lögfestur birtar og skjöl lesin á manntalsþingum. Ef ágreiningsmál komu upp, t.d. varðandi mörk afrétta og heimalanda eða ágang afréttarfjár, var þeim yfirleitt vísað til sáttanefnda og/eða sýslumanns.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns leita í bréfasöfnum sýslumanna (einnig dómsskjölum) á Þjóðskjalasafni ef tilefni gefst, því þar er helst að leita frumbréfa og skjala sem kynnu að hafa verið lögð fram í viðkomandi máli. Í bréfabækur sýslumanna er farið, ef frumbréf er glatað eða ábendingar koma fram um, að einhver mál séu í gangi, til þess að athuga, hvort sýslumaður eða aðrir aðilar hafa átt í bréfaskiptum við málsaðila, undirmenn sína eða yfirboðara vegna þessa máls. Oft er þá auðveldara að finna, hvar endanleg afgreiðsla hefur farið fram. Þetta á einkum við, ef fyrsta leit í skjalasöfnum málsaðila (bréfa- eða dómsskjalasöfnum og eftir bréfadagbókum) er árangurslaus.

Skjöl hreppa eru í fremur takmörkuðu magni á Þjóðskjalasafni. Aðallega eru þau frá 19. öld, en brotakennd. Hreppsækur og bréfabækur hreppstjóra og sveitarstjórna fjalla fyrst og fremst um reikningsmál, álagningu tíundar (útsvara) og fátækramál. Ekki er því talin ástæða til að skoða hreppsskjöl á Þjóðskjalasafni nema mjög lauslega, ef engin sérstök ábending hefur komið fram um annað.

Lögð eru fram ljósrit af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

Sjá einnig lið B-3 (prentaðir dómur).

A.7. Kirknaskjöl.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns athuga skjöl kirkna sem áttu afrétti eða afréttaheimildir eða jarðir á þjóðlendukröfusvæðum. Ef vísitasíur gefa enga ábendingu um að viðkomandi kirkja hafi átt afréttarnot eða jarðir sem lenda innan þjóðlendukröfusvæðis er ekki farið í skjöl hennar. Við könnun kirknaskjala eða skjala sem tengjast kirkjum er stuðst við yfirlit um kirknajarðir á Íslandi (unnið fyrir kirkjueignanefnd).

Lögð eru fram ljósrít af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

A.8. Vísitasíubækur biskupa.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns athuga einkum fyrstu vísitasíur hvers biskups, síðari vísitasíur þeirra lauslegar, enda vísa þeir yfirleitt til fyrri vísitasía forvera sinna, þannig að breytingar frá fyrri vísitasíum, hvað varðar fasteignir og ítök og afnotarétt, eru alltaf nefndar, þegar biskup vísiterar í fyrsta skipti.

Lögð eru fram ljósrít af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

A.9. Skjalasöfn presta og prófaste.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns leita í skjalasöfnum presta og prófaste á safninu þegar sérstök ástæða er til. Þessum skjalaflokkum er skipt í undirflokkum, m.a. kirkjustóla og vísitasíubækur prófaste. Kirkjustólarnir svonefndu geyma fyrst og fremst vísitasíur og reikninga einstakra kirkna. Hver kirkja átti að eiga sinn sérstaka kirkjustól. Vísitasíur einstakra kirkna eiga einnig að vera færðar í vísitasíubækur prófaste og vísitasíubækur biskupa, sbr. lið 8. Það eru fyrst og fremst vísitasíubækur biskupa, sem lögð er áhersla á að leita í, en síður farið í sjálfa kirkjustólana. Það er helst í þeim elstu, þ.e. sem byrja um 1750, að þar geta verið færð inn gömul skjöl. Þó er farið lauslega í gegnum kirkjustóla þeirra kirkna sem áttu heiðalönd.

Varðandi vísitasíur prófaste er það að segja, að það eru fyrst og fremst úttektir staðanna, þegar prestaskipti verða, sem segja eitthvað. Venjulegar prófastsvísitasíur fjalla yfirleitt ekkert um jarðeignir kirknanna og ítök, nema þegar ágreiningsmál eru í gangi. Yfirleitt er látið nægja að segja, að kirkjan haldi eignum sínum og ítökum. Þó er það oft í fyrstu vísitasíu nýs prófaste, að taldar eru upp eignir og ítök hverrar kirkju.

Lögð eru fram ljósrít af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

A.10. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanna og landshöfðingja.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns leita í skjalasöfnum stiftamtmanns, amtmanna og landshöfðingja á safninu, þegar sérstakar ábendingar hafa komið fram, svo sem í sambandi við sölu þjóðjarða, kirkjujarða, nýbýlastofnanir á heiðum uppi, eða ágreiningsmál um landsnyttjar og eignarhald, sem gæti hafa verið vísað til æðri stjórnvalda (sjá einnig lið nr. 11). Ekki er talin ástæða til að skoða skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanna og landshöfðingja á Þjóðskjalasafni, ef engin sérstök ábending hefur komið fram um annað.

Lögð eru fram ljósrít af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

Sjá að öðru leyti lið B-6 (prentað efni úr skjalasöfnum...).

A.11. Skjalasöfn Stjórnarráðs Íslands og dansk-íslenskrar stjórnsýslu.

Starfsmenn Þjóðskjalasafns leita í skjalasöfnum I. og II. skrifstofu Stjórnarráðs Íslands (I. skrifst. fór með dóms-, skóla- og kirkjumál, II. skrifst. með atvinnu-, samgöngu- og póstmál) og landbúnaðarráðuneytisins (sem skilað hefur verið til Þ.Í.), þar sem finna má heimildir um sölu kirkjujarða (eftir 1907) og þjóðjarða (áður klausturumboða, frá 1904). Frá árinu 1936 fór sérstök skrifstofa, sem síðar nefndist jarðeignadeild, með jarðamál. Framan af var hún undir dóms- og kirkjumálaráðuneyti, en frá árinu 1958 atvinnumálaráðuneyti og síðar landbúnaðarráðuneyti. Allmikið virðist hafa glatast af skjölum, sem vera áttu í vörslu jarðeignadeildar. Þarna má finna skjöl varðandi jarðasölur, m.a. matsgerðir, sem sýna, hvaða landsréttindi og kostir fylgdu viðkomandi jörðum, sem tekið var tillit til við söluna.

Sömuleiðis leita starfsmenn Þ.Í., þegar ástæða þykir til, í tölvutækum skjalaskráum Þjóðskjalasafns sem eru á vef safnsins. eru það skjöl Rentukammers, Kansellís og Íslensku stjórnardeildarinnar.

Lögð eru fram ljósrít af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

A.12. Bréfasöfn og bréfabækur biskupa.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns leita í bréfasöfnum biskupa á Þjóðskjalasafni ef tilefni gefst. Í bréfabækur biskupa er farið, ef frumbréfið er glatað eða ábendingar koma fram um, að einhver mál séu í gangi, til þess að athuga, hvort biskup eða aðrir aðilar hafa átt í bréfaskiptum við málsaðila, undirmenn sína eða yfirboðara vegna þessa máls. Oft er þá auðveldara að finna, hvar endanleg afgreiðsla hefur farið fram. Þetta á einkum við, ef fyrsta leit í skjalasöfnum málsaðila er árangurslaus.

Heimildir í þessum flokki á Landsbókasafni-Háskólabókasafni eru einnig athugaðar af stm. Þjóðskjalasafns.

Lögð eru fram ljósrít af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

Sjá að öðru leyti lið B-8 (prentaðar bréfabækur biskupa).

A.13. Klausturumboð.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns yfirfara gögn varðandi klausturumboð (ef fyrir hendi eru) og leita heimilda. Sjá einnig lið nr. 11.

Lögð eru fram ljósrít af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

A.14. Fornleifaskráning (yfirlit).

Óbyggðanefnd aflar yfirlits yfir fornleifaskráningu, frá Minjastofnun Íslands og Fornleifastofnun Íslands ses. Óbyggðanefnd leggur fram. Ef til eru fornleifaskráningar á þeim landsvæðum sem til umfjöllunar eru þá eru þær lagðar fram ef sérstök ástæða er talin til.

A.15. Örnefnaskráning.

Óbyggðanefnd leggur fram örnefnaskrár o.þ.h. fyrst og fremst frá nafnafræðasviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum ef sérstök ástæða er talin til.

A.16. Önnur óprentuð frumgögn.

Hugsanlegt er að í einstökum málum telji starfsmenn óbyggðanefndar eða Þjóðskjalasafns ástæðu til að kanna að auki aðra flokka óprentaðra frumgagna. Ábendingar um slíkt geta einnig borist frá forsvarsmönnum málsaðila. Þörfina metur óbyggðanefnd í samráði við starfsmenn Þjóðskjalasafns. Þjóðskjalasafn kannar slík gögn í sínum fórum en óbyggðanefnd að öðru leyti.

B. Prentuð frumgögn

B.1. Jarðabréf og máldagar.

B.1.a Íslenskt fornbréfasafn (máldagar eru einvörðungu þar).

B.1.b Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (13. bindi).

B.1.c Jarðabréf frá 16. og 17. öld (G.F.G.).

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns leita heimilda. Þegar leitað er í Íslensku fornbréfasafni er stuðst við efnisyfirlit Björns Teitssonar o.fl. („Heimildaskráning jarða“). Þegar leitað er í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns og Jarðabréfum frá 16. og 17. öld er farið eftir nafnaskrá. Lögð eru fram ljósrit af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

Sjá að öðru leyti lið A-2 (óprentuð jarðabréf).

B.2. Fasteigna- og jarðamöt.

Jarðatal á Íslandi, J. Johnsen (1847).

Ný jarðabók (1861).

Fasteignabók 1921.

Fasteignabók 1932.

Fasteignabók 1942-1943.

Óbyggðanefnd aflar ljósrita af framangreindum gögnum varðandi það landsvæði sem til meðferðar er. Lagt fram í heild sinni, af óbyggðanefnd. Yngri fasteignamöt og vinnugögn (óprentuð) við einstök mót eru hins vegar einungis skoðuð og lögð fram, ef ástæða þykir til.

Sjá að öðru leyti lið A-5 (óprentuð fasteigna- og jarðamöt).

B.3. Dómar.

Útgefnir dómar Hæstaréttar og Landsyfírréttar.

Óbyggðanefnd leitar dóma sem fjalla um eignarhald og/eða landamerki og lagt er fram (eftir atvikum til hliðsjónar) það sem talið er geta skipt máli.

Í dómasafni Landsyfírréttar yngri, 1874-1920, og Landsyfírréttar eldri, 1802-1874 er leitað eftir efnisorðaskrá. Dómum undir eftirfarandi efnisorðum er flett upp: *ábúð*, *ábúðarsamningar*, *afréttur*, *eignarréttur*, *eignarréttur að landi*, *útak*, *kirkja*, *land sem enginn er eigandi að*, *landamerkjамál*, *landskuld* og *rekaviður*. Í dómum Hæstaréttar frá 1920-1978 er leitað undir sambærilegum efnisflokkum.

Heimasíða Hæstaréttar á veraldarvefnum (www.haestirettur.is) er notuð við leit að nýjustu hæstaréttardómum. Slegin eru inn heiti þeirra landsvæða og sveitarfélaga sem um er að ræða. Að auki er aflað skjalaskrár viðkomandi máls

hjá Hæstarétti, sé hún fyrir hendi. Einnig er leitað í dómasafni Fons juris (www.fonsjuris.is) þar sem starfræktur er gagnabanki og er þar að finna alla hæstaréttardóma sem fallið hafa frá árinu 1920.

Sjá að öðru leyti lið A-6 (óprentaðar dóma- og þingabækur).

B.4. Fjallskilareglugerðir.

Óbyggðanefnd aflar ljósrita af þeim fjallskilareglugerðum sem í gildi hafa verið á viðkomandi landsvæði (birtar í Stjórnartíðindum). Leitað er í Stjórnartíðindum frá 1874. Farið er í gegnum efnisyfirlit Stjórnartíðinda og leitað undir efnisflokkum sem bera heitin *afrjettir, fjallskil* og/eða *landbúnaður*.

Frá árinu 2001 er leitað, eftir sömu efnisflokkum, á heimasíðu Stjórnartíðinda (www.stjornartidindi.is).

Upplýsinga um gildandi fjallskilareglugerð er aflað frá skrifstofu viðkomandi sveitarfélags. Óbyggðanefnd leggur fram í heild sinni.

B.6. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum.

Lovsamling for Island og Stjórnartíðindi.

Óbyggðanefnd leitar heimilda í Lovsamling for Island 1096-1874. Leitað er undir efnisflokkunum *jordegods-administration, kirker, landbovæsenet, geistligheden og jordebogskassen*.

Þá leitar óbyggðanefnd heimilda í Stjórnartíðindum frá 1874 til dagsins í dag. Leitað er í efnisorðaskrá eftir þeim bæjar- og hreppanöfnum sem um er að ræða í málinu. Einnig er leitað undir efnisflokkunum: *afréttarmálefni, eignarréttur, hreppamörk, úök, jarðir, kirkjumál, kirkjujarðir og lendur, landbúnaður og landamerki*.

Frá árinu 2001 er leitað, eftir sömu efnisflokkum, á heimasíðu Stjórnartíðinda (www.stjornartidindi.is).

Lögð eru fram ljósrít af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

Sjá að öðru leyti lið A-10 (óprentuð skjalasöfn stiftamtmanns...).

B.7. Landnáma.

Óbyggðanefnd leggur fram ljósrít úr Landnámabók, í útgáfu Hins íslenska fornritafélags, um landnám á viðkomandi svæði. Lagt fram í heild sinni.

B.8. Bréfabækur biskupa.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns leita heimilda. Stuðst er við nafnaskrá bréfabókar. Lögð eru fram ljósrít af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

Ekki er um þennan gagnaflokk að ræða á svæðum 8b, 9, 10 og 11.

Sjá að öðru leyti lið A-12 (óprentaðar bréfabækur biskupa).

B.9. Alþingisbækur Íslands.

Starfsmenn óbyggðanefndar leita heimilda. Stuðst er við nafnaskrá Alþingisbóka. Lögð eru fram ljósrít af því sem óbyggðanefnd eða málsaðilar telja geta skipt máli.

B.10. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1.-12. bindi).

Ekki eru lögð fram ljósrít úr þessu riti en við það er stuðst, sem almennt uppláttarrit.

Sjá einnig lið B-1 (13. bindi Jarðabókar...).

B.11. Önnur prentuð frumgögn.

Hugsanlegt er að í einstökum málum telji starfsmenn óbyggðanefndar eða Þjóðskjalasafns ástæðu til að kanna að auki aðra flokka prentaðra frumgagna. Ábendingar um slíkt geta einnig borist frá forsvarsmönnum málsaðila.